

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE L'ÚS DE LA LENGUA A LA CATALUNYA BARROCA I LA SUPERACIÓ DEL CONCEPTE DE *DECADÈNCIA*¹

Xavier Baró i Queralt

Universitat Internacional de Catalunya

Resum

Fins fa relativament poc, la historiografia i la cultura catalanes de l'època moderna, sobretot del segle XVII, es consideraven una etapa decadent de la cultura catalana. En els darrers anys, aquest panorama ha començat a canviar substancialment. En el present article es presenten algunes reflexions sobre la superació del concepte de *decadència* i es mostren diversos casos pel que fa al posicionament dels autors catalans del moment davant la tria de la llengua en què escrivien les seves obres.

Paraules clau: historiografia, cultura catalana, Barroc, Decadència.

ALGUNAS REFLEXIONES SOBRE EL USO DE LA LENGUA EN LA CATALUÑA BARROCA Y LA SUPERACIÓN DEL CONCEPTO DE *DECADENCIA*

Resumen

Hasta hace relativamente poco, la historiografía y la cultura catalanas de la Época Moderna, sobre todo del siglo XVII, se consideraban una etapa decadente de la cultura catalana. En los últimos años, este panorama ha comenzado a cambiar sustancialmente. En el presente artículo se presentan algunas reflexiones sobre la superación del concepto de *decadencia* y se muestran varios casos sobre cómo se posicionaron los autores catalanes del momento ante la elección de la lengua en la que escribían sus obras.

Palabras clave: historiografía, cultura catalana, Barroco, Decadencia.

1. Aquest article ha estat realitzat en el marc del projecte d'investigació «Poder y representaciones culturales en la Época Moderna: la monarquía de España como campo cultural (siglos XVI-XVII)» (ref.: HAR2016-78304-C2-1-P), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat del Govern espanyol.

SOME REFLEXIONS ABOUT USE OF LANGUAGE
IN BARROC CATALONIA AND SUPERATION
OF CONCEPT OF *DECADENCIA*

Abstract

Until relatively recently, the Catalan historiography and culture of the Early Modern Age, especially the 17th century, were considered to be a declining stage of Catalan culture. In the last years, this panorama has begun to change substantially. This article presents some reflections on the overcoming of the concept of *decline*, and several cases are presented on how the Catalan authors of the moment were positioned before the choice of the language in which they wrote their works.

Keywords: historiography, catalan culture, Baroque, Decline.

QUELQUES RÉFLEXIONS SUR L'USAGE DE LA LANGUE
DANS LA CATALOGNE BAROQUE ET LE DÉPASSEMENT
DU CONCEPT DE *DÉCADENCE*

Résumé

Jusqu'à relativement récemment, l'historiographie et la culture catalanes de l'époque moderne, notamment du xviie siècle, étaient considérées comme une étape décadente de la culture catalane. Depuis ces dernières années, cette approche s'est substantiellement modifiée. Le présent article présente quelques réflexions sur le dépassement du concept de *décadence* et illustre par quelques exemples la position adoptée par les auteurs catalans de l'époque face au choix de la langue dans laquelle ils écrivaient leurs œuvres.

Mots-clés: historiographie, culture catalane, baroque, décadence.

1. INTRODUCCIÓ

Fins fa relativament poc, els manuals d'historiografia i de literatura catalanes passaven de puntetes per l'època moderna. Partint d'una interpretació curulla dels paradigmes interpretatius de la Renaixença, després d'un període gloriós, el de la cronística baixmedieval, semblava que la historiografia catalana barroca no tenia cap interès i només servia per a exemplificar la decadència política i cultural en què havia caigut el Principat. Afortunadament, els estudis des de l'àmbit de la literatura (Albert Rossich i Pep Valsalobre, entre d'altres) i la historiografia (Antoni Simon,² Jesús Villanueva, Fernando Sánchez Marcos) han fet canviar un panorama que semblava desolador. En presentar el seu manual sobre literatura i cultura catalanes de l'època moderna, Valsalobre apuntava tres fets que evidenciaven les dificultats per a la persona interessada en aquest període cultural: el desconeixement generalitzat de la història cultural de l'època, una clara actitud negativa envers el període i la manca d'una història literària actualitzada del període sencer.³ Quelcom semblant es podria dir de la historiografia catalana del segle XVII,⁴ si bé, com hem dit, el paradigma interpretatiu ha anat canviant en els darrers anys. Segons Simon, «hi ha elements per fer judicis més matisats sobre la historiografia d'aquest període i no condemnar-la directament a la foguera».⁵

En aquest article pretenem presentar una sèrie de reflexions i dades sobre el ja (gairebé) superat concepte de *decadència*, i estudiar també alguns aspectes vinculats a la tria de la llengua en les obres dels nostres autors barrocs. És per això que, tal com ha apuntat Fernando Sánchez Marcos, cobren una importància especial els pocs testimonis existents de la «gent corrent» de l'època, com poden ser els dietaris de Miquel Paretts o el del petit propietari rural Joan Fàbrega de Cererols,⁶ a banda dels autors més consagrats, els que conegueren una major difusió en el seu moment. A partir de les

2. A. SIMON, «La historiografia del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu de la Penya)», a A. BALCELLS (coord.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2005, p. 93-116.

3. P. VALSALOBRE i A. ROSSICH, *Literatura i cultura catalanes (segles XVII-XVIII)*, Barcelona, UOC, 2008, p. 11.

4. Cal destacar, entre d'altres, els treballs de J. VILLANUEVA, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII: las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2004, i X. BARÓ, *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2009, i «L'escriptura de la història i la identitat catalana: de Jeroni Pujades (1568-1635) a Antoni de Capmany (1742-1813)», *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XXI (2016), 25 p.

5. A. SIMON, «La historiografia del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu)», p. 93. En aquest mateix text, Simon apunta dues causes que explicarien la limitació de la historiografia barroca: no haver utilitzat una metodologia que s'alliberés del llast precientífic de l'època i la utilització excessiva del discurs històric com a arma política.

6. Vegeu F. SÁNCHEZ MARCOS, «Memòria i identitat a la Catalunya del segle XVII: la construcció social del passat», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, vol. 23, núm. II (2003), p. 477-489.

obres més conegudes i difoses, però també de la literatura de caire personal i memoria-
lístic, es pot forjar una visió més completa de la complexa realitat catalana de l'època.

2. LA TRIA DE LA LLENGUA A LA CATALUNYA BARROCA

En aquest tema no pretenem dur a terme un estudi de la història de la llengua catalana en el segle XVII, ni tampoc estudiar el denominat *conflicte* entre català i castellà en l'època moderna, sinó que més aviat volem centrar-nos en quins foren els motius i els arguments dels autors en la tria de la llengua. Bona part d'aquesta informació s'extreu de les introduccions de les obres, on s'acostuma a fer una referència a aquesta qüestió. De fet, es tracta de veure com la llengua és valorada per alguns autors del segle XVII per tal de justificar, entre altres assumptes, una sèrie de privilegis i un tracte específic per part de la monarquia catòlica.

Precisament per això, val la pena tenir present, segons el nostre punt de vista, una sèrie de qüestions preliminars. Cal fugir del debat polític presentista i centrar-se, fins on sigui possible, en la consulta de les fonts primàries, sense fer-ne lectures presentistes, polititzades o anacròniques. És ben sabut que els termes que utilitzem en l'actualitat no tenien el mateix sentit en l'època moderna. En aquest context, la relació entre l'estudi de la història i l'estudi de la semàntica i l'hermenèutica pot ajudar a (re)plantejar temes i qüestions que a primera vista esdevindrien tan clars com inexactes.⁷ Conceptes com *nació*, *pàtria* o *país* han variat el seu significat, així com les diverses accepcions que té el terme *Catalunya* al llarg de l'època moderna.⁸

D'altra banda, és important tornar a recordar que la idea de *nació* en el sentit que té avui en dia no neix fins després de la Revolució Francesa.⁹ Fetes aquestes dues observacions preliminars, sembla evident per a bona part de la historiografia actual que Catalunya tenia uns índexs d'alfabetització minsos, com la resta de territoris europeus de l'època,¹⁰ i que el castellà només era conegut per alguns sectors de la

7. Cfr. R. ROBIN, *Histoire et linguistique*, París, Armand Colin, 1973.

8. Vegeu, entre d'altres, M. BAJET i E. MERCADÉ, «Diverses nominacions per a Catalunya en el *Dietari del Antich Consell Barceloní: 1576-1585 i 1668-1677*», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, vol. 9 (1989), p. 201-215; E. DURAN, «Patriotisme i mil·lenarisme al segle XVI», *Recerques*, vol. 32 (1995), p. 7-18.

9. Joan Lacavalleria, en el seu diccionari català-llatí (1696), posa com a exemple de nació la nació espanyola, és a dir, «los espanyols de nació». Vegeu Joan LACAVALLERIA, *Gazophylacium Catalano-Latinum*, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1696, p. 756.

10. Cfr. A. PETRUCCI (ed). *Libros, editores y público en la Europa moderna*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1990.

noblesa i l'alt clergat català,¹¹ vinculats de manera gairebé exclusiva al món urbà. Pel que fa als manuscrits i les obres impreses, al llarg de l'època moderna el català no té només com a *rival* la llengua castellana, sinó que també ha de *competir*, en altres registres, amb el llatí i l'italià. D'altra banda, com és ben sabut, el castellà és considerat un idioma de major difusió que el català.

3. ACTITUDS DAVANT LA LLENGUA: DEFENSA, PRAGMATISME I MENYSTENIMENT

Les diverses consideracions lingüístiques són assumides de maneres ben diferents pels autors de la Catalunya barroca, i els llibres publicats en són un fidel reflex.¹² Sens dubte, la polèmica més coneguda fa referència a quina havia de ser la llengua utilitzada en la difusió de la fe catòlica. De fet, aquest fou un dels principals afers dels concilis provincials eclesiàstics de Tarragona entre els anys 1635-1636 i 1636-1637. El tema, però, es continuà tractant posteriorment i aparegueren obres escrites sobre la qüestió. Així, Alexandre Ros optà per la defensa acarnissada del castellà:

Cáusame admiración que hagan tan ignorante, con tan rigurosa generalidad, del Castellano en este Principado, donde todos los libros que se imprimen son en esta lengua. Las freqüentes impresiones, más continuas que en ninguna parte de España, agotadas por el séquito de los libros, ¿no es argumento evidente que se lee mucho en Castellano y que se entiende? [...] ¿Dónde se imprimen más Tomos de Comedias que en Cataluña, y se rozan no sólo de los Críticos, sino del vulgo, hallándose más en las almodillas de las damas, que en las librerías de los Doctos? Luego entienden las lenguas las mugeres aun en elevada oración, y en lo pomposo del verso [...]. Los oficiales entienden a los Castellanos, quando mercan algo en sus tiendas; y no dudo que si les dizen alguna injuria, se indignan, que es señal que entienden comúnmente los plebeyos esta lengua.¹³

11. Cfr. J. M. NADAL, «El català en els segles XVI i XVII», *L'Avenç*, vol. 100 (1987), p. 24-30; M. SEGARRA, «El conflicte lingüístic català-castellà als segles XVI i XVII», a *Història de la cultura catalana*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 169-192.

12. He intentat reflectir les aportacions històriques i literàries més destacades a: X. BARÓ I QUERALT, *La toga, l'espasa i la mitra: antologia de textos d'història i literatura catalanes del Barroc (1573-1709)*, Barcelona, Dux, 2009.

13. J. GÓMEZ ADRÍN (pseudònim d'Alexandre Ros), *Memorial en defensa de la lengua castellana para que se predique en ella en Cataluña, 1636 (?)*, també afirma: «[...] esta lengua [la castellana] substancialmente es una en toda España, aunque tiene diferencias accidentales en diversas provincias».

Però altres autors optaren per la defensa abrandada del català, com ara Dídac Cisteller en la seva resposta a Alexandre Ros. Cisteller defensava l'ús del català en la prèdica religiosa argumentant que el castellà era força desconegut al Principat, a excepció dels alts estaments de la ciutat de Barcelona:

Piensa [...] el doctor Adrín que [...] si San Pablo en Corinto, donde sola una lengua se hablava, predicava en muchas por la variedad de gentes que a ella, como emporio, acudían, en las de Cataluña se ha de predicar en Castellano por el trato que con los castellanos tienen. Este argumento flaquea por mil partes. Primo, porque si algo provasse, probaría solamente que en Barcelona, escala de Italia y emporio de Naciones estrangeras, se avía de predicar en castellano. Pero ¿cómo lo prueba de Tortosa, Girona, Lérida, que a todo tirar sólo ven dos o tres días, y bien de passo, algún castellano? ¿Qué será de Manresa, Solsona, Vique y Urgel, que si ven algún castellano es por milagro? [...] Lo que veo es que siempre toma a bulto las Ciudades de Cataluña sin señalarlas, porque sabe, quitada Barcelona, en ninguna de las demás poder llamarse común el castellano. Luego todo el pleyto es por sola Barcelona, y aun en ésta la plebe, que es la mayor parte, no la entiende, como los barrios de los Arrabales, la parroquia entera de San Pedro (pues en ella se predica en Catalán por juzgarse no se percibe el castellano), mucha parte de la parroquia de Santa María de Pescadores y Hortelanos, y assí de las demás, de que no cabe poca parte a la misma Catedral en la qual santíssimamente el Señor Obispo que meritíssimamente preside oyen ella, haze se prediquen en Catalán los Sermones que Su Ilma. reparte.¹⁴

En síntesi, es pot copsar que el debat pivotava sobre tres qüestions fonamentals: el grau de difusió real de cada llengua a Catalunya, la valoració de la capacitat expressiva d'ambdues llengües i la vinculació de la llengua castellana al poder polític (com se sap, el castellà havia esdevingut la llengua de la monarquia catòlica).¹⁵ L'exaltació del català és duta a terme també per Andreu Bosch, que el 1628 ja es lamenta del desnivell que s'aprecia respecte a la llengua castellana:

Molt mes ocasio tenien los Cathalans de posar en mes alt punt llur llengua, puix de son natural es estada tant propria, pulida, apta, y rebuda com està dit, si sobre ella se agues fet semblant estudi, com de la Castellana, desterrant los noms improprios, y barbaros, y tenintli mes aficio no abusant de ella, ni mesclantli tantes improprietats, y syllabas, fora de son natural, y no-s fos arribat a tant gran necesdad,

14. D. CISTELLER, *Memorial en defensa de la lengua catalana para que se predique en ella en Cataluña*, Tarragona, Gabriel Roberto, 1636.

15. R. GARCÍA CÁRCEL, *Las culturas del Siglo de Oro*, Madrid, Historia 16, 1999, p. 150-151.

y estrem que ja no-s te per saui, ni ben parlat, qui no diu paraules extraordinaries, sens saber lo que diu, mudant las vocals, y de ells entran, y se comunican, sens pensar, tantes necedats, barbarismos, y improprietats als demes, y resta la llengua tant corrupuda, y barbara.¹⁶

Al llarg del Barroc sovintegen les defenses i lloances de la llengua catalana, combinades amb una clara manifestació de preocupació per la manca de cultiu de les lletres al Principat. El carmelità de Perpinyà Josep Elies Estrugós lamenta que «axí per falta de estudi si a pochos que sàpian parlar català y menos escriure»,¹⁷ i el clergue Josep Romaguera, tractant d'imitar l'estil de Gracián, també manifesta el seu dol, la seva preocupació per l'estat de la llengua:

Si-m vituperas lo aver escrit en Cathala, not temo; perque murmurant la lle[n]gua, ab que parlas, fentla instrument de sas ignominias, los mateixos ecos del vituperi, resonan Calumnias à ta vil censura. [...] Pero ò llastima! Que las medodias de tants Orfeos Cathalanas, que pogueren moures emulacio als mes sutils estrangers, vajan entre recatats aplauso, si yà no es, que las sepulte lo olvit, sent la privaciò, digne suplici de nostre descuyt. Que Nació no gosa, son parestatje en la celebre llibreria del Parnaso, aont los forasters curiosos cultiva[n] sa noticiosa inclinaciò, y saben fins sos Antipodas, que en lo Cor del augusto Apolo, te lustre lo plectre de sos Alumnos. Sols la nostra, es la que desprecia esta gloria en sos ingenis.¹⁸

Situats en els primers compassos del segle XVIII, el catedràtic de retòrica gironí Narcís Julià s'expressa en termes semblants, tot recordant Andreu Bosch:

Totas las naciones se enobliren ab art tant cèlebre, y se esmérán en tenir poetas en son propri ideoma; sols la nostra és la que menos los aprecia, estimant més als que se exercitan en llengua agena, lo que ha ja més de una centúria judicaba digne de plor, en son doctíssim llibre de *Títol de honors de Cathalans*, lo Doctor And[r]eu Bosch, digne per sos escrits de fama eterna. Perquè ja en son temps apreciaban los naturals la llengua estrangera, causant ells mateixos menspreu y vilipendi a la de la pròpria pàtria.¹⁹

16. A. BOSCH, *Summari, índex o epítome dels admirables títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya*, Perpinyà, Pere Lacavalleria, 1628, p. 27.

17. J. E. ESTRUGÓS, «Al lector», a J. E. ESTRUGÓS, *Fènix català, o llibre del singular privilegi, favors, gracias y miracles de Nostra Senyora del Mont del Carme*, Perpinyà, Esteue Bartau, 1644.

18. J. ROMAGUERA, «Pròlech al lector», a J. ROMAGUERA, *Atheneo de grandesa sobre eminencias cultas, catalana faciúndia, ab emblemas il·lustrada*, Sueca, Lletra Menuda, 1980.

19. N. JULIÀ, *Parnàs Català*, 1703, f. 1. Es tracta del manuscrit 350 de la Biblioteca del Monestir de

També trobem autors que semblen optar per la resignació, pel canvi d'idioma. N'és un exemple clar Francesc Martí Viladamor:

Y para que lo afectado de éste supla la sencillez del catalán idioma, evocando su universal jurisdicción al más desabrido pecho, dexo industrioso por remissa la lengua de mi querida nación y hurto lícitamente al enemigo la suya.²⁰

N'hi ha d'altres que mostren un clar recel (Pere Gil)²¹ i d'altres que, amb esperit canviant, passen del recel a la naturalitat (Jeroni Pujades).²² Pel que fa a la prosa religiosa, en general predomina un esperit —diguem-ne— utilitari, tant si es tria la llengua castellana (major difusió) com si es tria la catalana (és la llengua més coneguda pels habitants del Principat). Hi ha casos interessants, com el del catecisme de Juan Eusebio Nieremberg, l'original del qual era en castellà però fou traduït al català per a obtenir una major difusió entre els lectors del Principat.²³ En canvi, Reginald Poc justifica així la tria de la llengua castellana:

Aduierte ultimadamente que si el lenguaje no es tan proprio y casto como el que hablan los senadores de Toledo, ni tan fecundo como el de los predicadores de Andaluzia, el autor no es toledano ni andaluz, sino catalan, y que por ue[n]tura todos los castellanos y andaluzes juntos no sabran hablar otro tanto ni con tanta propiedad en catalan como el ha hablado aquí en castellano [...]. Catalán soy, y de

Montserrat (reedició a càrrec d'Albert Rossich, *Una poètica del Barroc: El "Parnàs català"*, Girona, Estudi general, 1979).

20. Fragment citat a X. TORRES (ed.), *Escrits polítics del segle XVII. Tom I. Notícia Universal de Catalunya de Francesc Martí Viladamor*, Vic, Eumo, 1995, p. 31-32.

21. P. GIL, *Menyspreu del món*. En el pròleg opta per escriure el llibre en llengua catalana perquè la castellana «a penes és ben entesa de la gent comuna i plebeia». Citat a: M. SEGARRA, «El conflicte lingüístic català-castellà», p. 185. D'altra banda, en l'obra catequètica *Modo d'ajudar a ben morir*, Pere Gil afirma: «[...] per ser esta llengua la mia natural y per fer aquest bé a la nació cathalana». Altres autors secundaris, com Jeroni Taix en el *Llibre dels miracles de Nostra Senyora del Roser* (Barcelona, Sebastià Cormellas, 1592), afirmen que «pareixia que feyha injuria als meus Cathalans y a la mia llengua, he volgut pendrer aquest treball de fer-lo en llengua Cathalana». També Pere Nicolau, catedràtic de la Universitat de Perpinyà, en el prefaci del *Llibre y declaració dels noms, virtuts, perfeccions, gràcies, títols, excel·lencies y grandezas de la sempre Santa y Verge Maria Mare de Déu* (1630), afirma «aver escrit aquest llibre en la nostra pròpia i natural me ha obligat lo que dec a una nació, pàtria y parròquia».

22. Pujades, en el pròleg a la *Crònica universal del Principat de Catalunya* (1609), considera que és «ingrat à la Patria i a la nació dexant la propia per altra llengua», però també dedica poemes en castellà als ducs de Cardona (J. M. NADAL, «El català en els segles XVI i XVII», p. 29). Sobre aquest autor, vegeu E. MIRALLES, *Sobre Jeroni Pujades*, Barcelona, IEC, 2010.

23. X. BARÓ I QUERALT, «Juan Eusebio Nieremberg (1595-1658) a Catalunya: principals edicions de les seves obres (s. XVII-XVIII) i la traducció catalana del seu Catecisme», *Revista Catalana de Teologia*, vol. 42, núm. 1 (2017), p. 91-107.

tal me precio, que si escrivio en castellano es porque es más entendida la lengua y desseo se entienda la devoción destes Santos.²⁴

En qualsevol cas, l'obra de Poc és introduïda per una sèrie de poemes la majoria dels quals estan escrits en català.²⁵ Per la seva banda, Joan Lacavalleria, en el moment de publicar el seu diccionari català-llatí (1696), s'expressa de la manera següent:

La consideracio de no tenir nosaltres vocabulari copiós traduït lo Catalá ha fet dar á la Estampa lo present; y si be lo Fons verborum, y lo Vocabulari son llibres molt erudits, totavia se troban tant succints, que en ells falta un numero considerable de vocables, y tant poch exornats, que contenen poques frases no solament pera la composició, sino tambe pera variarla.²⁶

Sembla evident, per tant, que moltes obres de caire espiritual s'escriguren en català perquè aquesta era la llengua del poble, el qual amb dificultats podia llegir en castellà. L'any 1666 Francesc Marès escriu en el pròleg de la seva obra sobre la Mare de Déu de Núria:

Escrichlo en llengua cathalana a peticio de algunas personas, y tambe perq[ue] aquest Santuari ordinariament es frequentat de la gent de las montanyas de Cathalunya, que may son exits de entre aquellas montanyas, y no entenen la llengua castellana, o no tindrian tant gust en llegirla com tindran en la propria de sa patria.²⁷

I en termes semblants s'expressa Francesc Baucells, que en la seva *Font mística y sagrada del Paradís de la Iglesia* (1704) reconeix:

Per alguns anys de experiencia que tinch, en las diferents Missions que he fetas en moltas y diferents parts de aquest Principat de Cathalunya, he vist (Germans meus) la gran necessitat que tenen molts de tenir una obra manual, o promp-

24. R. POC, «Aduertencias para quien leyere», a R. POC, *Compendio de la vida, muerte y milagros de los dos gloriosos labradores, San Galderique de Canigon, San Isidro de Madrid*, Perpinyà, Luys Roure, 1627.

25. Paga la pena destacar que alguns d'aquests versos són escrits per dones, bàsicament religioses dominiques de Perpinyà.

26. J. LACAVALLERIA, «Al lector», a J. LACAVALLERIA, *Gazophylacium Catalano-Latinum*, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1696.

27. F. MARÈS, «Prolech al lector», a F. MARÈS, *Història i miracles de la sagrada imatge de Nostra Senyora de Núria*, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1666.

tuari en romans cathalá perque los Pares de familia, pugan ensenyar à sos fills, y criats, y apendrer las cosas mes necessarias, que uns, y altres deuhen saber.²⁸

També trobem autors com Onofre Manescal, que a l'inici del segle XVII es veuen amb l'obligació personal de vindicar les virtuts de l'idioma català:

Pero [el català] és llengua curta. Si vol dir que no tenim tants vocables com los castellans, és no saberla, puys és fertilíssima. Si entenen qu'és curta perquè no és comuna, y no la entenen tots, té rahó, però axò és molta alabança de nostra llengua, «Ditticiliaque pulchra», digué l'altre, las cosas millors no són fàcils, sinó dificultosas, y per ser-ho tant nostra llengua, la sabem tan pocs. Si vol dir qu'és curta perquè los vocables no són tant llargs com los d'altres llengües, acerteu, però esta és entre altres una grandesa de nostra llengua, que essent curts los vocables la significació sia llarga.²⁹

Un cas curiós és el de Narcís Camós, que en el *Jardín de María* (1657), obra situada en el context de la postguerra del conflicte del 1640, sembla avergonyir-se d'haver trobat documents escrits en català. Vegem-ne un fragment:

Son muchas las marauillas que por esta Image[n] obrò el Cielo [fa referència a la Mare de Déu de les Sogues], dentre las quales no dexarè de referir aquella que por manifestar su grandeza quiso Dios que se viesse dentro del agua, qua[n]-do huuo sucedido el milagro de su inuencion, como después de tiempo advirtieron muchos, y se halla en el auto que por esso se sacó, que contiene lo siguiente, aunque en lengua catalana.³⁰

Així, després del conflicte del 1640 trobem testimonis que mostren una reculada clara del català, com el conegut fragment de Jacint Ayom (probable pseudònim de

28. F. BAUCCELLS, «Carta dedicatória», a F. BAUCCELLS, *Font mística y sagrada del Paradís de la Iglésia*, Barcelona, Joseph Teixidò, 1704. De manera gairebé idèntica s'expressa Joan Àngel Serra quan afirma que la temàtica de la seva «se troba en molts llibres, en uns en llatí (i no és per tots), en altres en romanç castellà, però jo, que desitjo ser deutor a tots, doctes e indoctes, a pobres i a rics, lo oferesc per comoditat de los d'est principat de Catalunya en romanç català». Vegeu J. À. SERRA, «Epístola al lector», a J. À. SERRA, *Llibre dels miracles de Nostra Senyora del Carme*, Barcelona, Jeroni Palol, 1701.

29. O. MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor Don Jaume II*, Barcelona, Sebastià Cormellas, 1602, p. 2. En termes gairebé idèntics s'expressa el literat Jacob Perrinet en el sonet en què elogia Miquel Mates pel fet d'haver escrit la seva obra en català. Aquest sonet s'inclou en les dedicatòries inicials del llibre de Mates. Vegeu J. PERRINET, «Sonet», a M. MATES, *La devota peregrinació de la Terra Santa, y ciutat de Hierusalem*, Barcelona, Gabriel Graells i Giraldo Dotil, 1604.

30. N. CAMÓS, *Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña*, Barcelona, Jayme Plantada, 1657, p. 248.

Jacint Moirà) que el 1674 tradueix al castellà l'obra de temàtica militar de Domènec Moradell. Ayom afirma taxativament:

De la lengua catalana han fenecido las admisiones y aplausos, no sé si por mal entendida o por mal recibida [...]. Tan trocados miramos los tiempos, que si ahora escribiera en lengua catalana aunque fuese un Salomón, no sería aplaudido.³¹

També, a la darrerria del segle XVII (1699), el jesuïta Francisco Mora mostra una certa prevenció no sols envers la llengua catalana, sinó també envers el poble català en general. Sens dubte, els esdeveniments polítics havien arrelat en determinades consciències:

He visto el Libro que en lengua del País, para ser mas comun su inteligencia, y assi el aprovechamiento mas vniversal, cuyo Author es el Doct. Iosef Plens, Cura dignissimo de la Iglesia Parroquial de S. Iayme de Mollerusa, y no hallo cosa repugnante à nuestra Santa Fè Catholica, ni definiciones de los Sagrados Concilios, ni tradiciones de la Santa Madre Iglesia, ni menos à las buenas costumbres: antes bien contiene doctrina muy provechosa, pia, y devota confirmada con authoridad de muchos Santos, y Escritores [...]; pudiendo Cataluña agradecer al Señor, que siendo país tan suyo le aya favorecido con Retor de tan vniversal vtilidad.³²

Aquest fet planteja una realitat dual: per als llibres escrits amb la intenció que fossin llegits més enllà de Catalunya sovint s'emprava el castellà, mentre que en les obres d'àmbit estrictament català es planteja el debat sobre l'ús del català, ja sia perquè el castellà no és prou conegut per la població catalana (tal com s'ha dit, és el cas de la literatura religiosa), ja sia per un sentiment d'afirmació en voler escriure en la pròpia llengua. Aquesta és la postura defensada per Narcís Peralta l'any 1620:

A esto digo que he andado siguiendo los passos de mis mayores en este mismo caso, que no han escrito en latin, sino en nuestro cathalan [...] a lo demas digo que tenia escrito este memorial en lengua cathalana mas mandaronme personas a quien deuo respeto y obediencia lo traduxesse en castellano, mouie(n)doles a ello el dezeo que tienen que se publique en estraños reynos (harta desdicha para

31. D. de MORADELL, *Compendio de los preludios del arte militar*, Barcelona, Jacinto Andreu, 1674. Citat a: A. COMAS, *La Decadència*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, 1986, p. 36.

32. F. MORA, «Aprobacion del P. Francisco Mora de la Compañia de Iesus», a J. PLENS, *Catecisme pastoral de plàtiques doctrinals, y espirituals per tots los diumenges del any vtilissim, y profitos; a tots los rectors, y regint cura de animas, com tambe confessors y predicadors*, Barcelona, Rafel Figueró, 1699.

mi) por no ser nuestra lengua entendida fuera los limites deste Principado, auien-
dose la castellana estendido tanto que ya parece querer competir con la latina.³³

Després d'una dècada, Antoni Vicenç Domènec s'expressa en termes similars:

Tambien si van [les vides dels sants] en Castellano, entienas ha sido para
que la vniversalidad del Idioma las comunicara, y ternan mucha ocasi3n de alabar
a Dios en sus Santos. Y si van en Castellano humilde, es no por ofender al delicado
gusto del cortesano, sino para que el Catalan, que nunca ha salido de entre estos
montes, pueda leer las vidas de sus santos patricios, aunque en lenguaje Castellano,
llano para el, y facil de entender.³⁴

I a l'inici del segle XVIII trobem el conegut fragment de Feliu de la Pena on jus-
tifica el canvi lingüístic apel·lant a la major difusió de la llengua castellana:

Siendo Catalan, y natural de Barcelona parece devia escribir esta Obra en el
Catalan Idioma; pero para que se dilaten las noticias, y por los papeles, y libros que
en la Centuria de 1600 se han escrito en Idioma Castellano, desdorando algunas
acciones de Cataluña; deviendo manifestar si equivocacion, no puedo escusar la
respuesta en la Lengua castellana.³⁵

No ens ha de sorprendre, doncs, que a la darrerria del segle XVII l'incipient criti-
cisme historiogràfic liderat per Pau Ignasi de Dalmases emprés com a «lingua franca»
el castellà, tant en la seva obra més coneguda, la *Dissertacion historica por la patria de
Paulo Orosio* (1702),³⁶ com en les sessions de l'Acadèmia dels Desconfiats.³⁷

Òbviament, en temps de guerra les tensions s'aguditzen. És interessant destacar
el testimoni aportat per un pamflet anònim escrit en ple conflicte del 1640, on es rela-
ten uns fets d'armes a la Terra Alta:

33. N. PERALTA, «Al lector», a N. PERALTA, *Memorial en favor de la ordinaci3n hecha por la ciudad
de Barcelona*, Barcelona, Geronimo Margarit, 1620.

34. A. V. DOMÉNECH, «Prólogo al lector», a A. V. DOMÉNECH, *Historia general de los santos y varo-
nes ilvstres en santidad del Principado de Catalvña*, Girona, Imprenta de Gaspar Garrich, 1630.

35. N. FELIU DE LA PEÑA, «Al letor», a N. FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, Barcelona, Joseph
Llopis, Jayme Svià, Juan Pablo Martí, 1709, 3 v. Reedici3n facsímil a cura de Jaume Sobrequès: Barcelona,
Base, 1999.

36. P. I. de DALMASES, *Dissertacion historica por la patria de Paulo Orosio, discipulo y amigo de las
dos clares lumbreras de la Iglesia, s. Jer3nimo y s. Agustín. Que fue Tarragona, en Cataluña, y no en Braga
en Portugal. En que se satisfacen las razones que en contra escribi3 el Excelentísimo Señor Marqu3s de
Mond3jar*, Barcelona, Rafael Figueró, 1702.

37. P. VOLTES I BOU, *Pau Ignasi de Dalmases i el seu temps*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1962.

Te escribo esta pequeña relación en lengua castellana que tantos millares de razones tienes para aborrecer a los naturales que la hablan pero como sospecho que negocio de nuevas corre por diversas partes del mundo, y por todo él se habla agorra de las guerras de nuestra patria oprimida injustamente de castellanos [...]. Por si acaso llegare a estampa y corre por algunas provincias [...] como la lengua castellana corre más que la nuestra por el mundo, para que todo él se entienda qual crueles, bárbaros y fementidos son nuestros enemigos los castellanos, hago esta relación en castellano.³⁸

Així, aquest podria ser el panorama general, que es veu alterat en moments de conflicte. En la Guerra dels Segadors, doncs, hi ha autors que fan una lectura més «polítitzada» i ideològica de la llengua.³⁹ En qualsevol cas, sembla evident que no es pot parlar d'una posició única a Catalunya pel que fa a l'ús i el prestigi de la llengua catalana. Aquests posicionaments diversos es perceben nítidament en la historiografia actual (recordeu, a tall d'exemple, el posicionament antagònic d'autors com Modest Prats o Mila Segarra enfront del de John H. Elliott). Certament, cal relacionar aquests fets amb la suposada decadència viscuda per la literatura catalana en aquest període. Albert Rossich argumenta que no es pot parlar de decadència. La tesi de Rossich és clara i presenta novetats interpretatives enfront d'altres plantejaments més tradicionals, com els de Riquer i Comas:⁴⁰ el català davallà en el moment en què assumí el model literari castellà barroc, que no s'ajustava al model català (més clar, sense artificis).⁴¹ En aquest sentit, és interessant recordar la dicotomia argumentada per J. M. Nadal (el català és usat per a llibres de temàtica real i quotidiana, mentre que el castellà ho és per a llibres de caire més intel·lectual).⁴² Tot i això, s'han de recordar aportacions de literats com Francesc Fontanella, que en obres com *Amor, finesa y porfia* (1642) tracta de demostrar que el català pot ésser també llengua de registre culte i teatral. Així, doncs, el concepte de *decadència* (formulat pels impulsors de la Renaixença, fet que no es pot oblidar) hauria de ser, com a mínim, qüestionat.

38. *Relación muy verdadera de las trayciones y crueldades con que el Conde de San Guin y sus soldados entraron y saquearon la villa de Arnes*, 1642, Biblioteca de Catalunya (BC), Fullets Bonsoms (F. Bon.), ms. 5973, f. 1-1v.

39. Cfr. M. SEGARRA, «El conflicte lingüístic català-castellà», p. 174 i seg.

40. A. COMAS, «La cultura catalana en la época del Barroco», a Ramón MENÉNDEZ PIDAL (dir.), *Historia de la cultura española: El Siglo del Quijote (1580-1680)*, vol. II, *Las letras, las artes*, Madrid, Espasa Calpe, 1996, p. 513-576.

41. A. ROSSICH, «La literatura catalana del Renaixement a la Renaixença», *Revista de Catalunya*, vol. 71 (1993), p. 125-139, i «La literatura (1516-1716)», a *Història de la cultura catalana*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1997, esp. p. 163-166.

42. J. M. NADAL, «El català en els segles XVI i XVII», p. 30.

En definitiva, sembla clar, segons l'opinió d'autors com August Rafanell, que els catalans del sis-cents tenien una clara consciència lingüística⁴³ i que aquesta gaudia de més prestigi davant els alts estaments i la monarquia. Enfront d'aquesta realitat, com hem vist, hi ha posicionaments diversos i fins i tot antagònics,⁴⁴ però es pot apreciar que en alguns casos l'afany de difondre els esdeveniments comporta el canvi de llengua sense contemplacions i fins i tot, com en el cas de Francesc Martí Viladamor, el reconeixement que el castellà és la llengua de l'«enemic».

4. CONCLUSIONS

Després d'analitzar desenes de casos, podem copsar que la tria de la llengua per part dels autors del Barroc català estigué fortament marcada pel destinatari al qual anava dirigida l'obra. Tot i tenir una consciència lingüística clara, s'optava pel castellà si es tractava d'obres que podien ser llegides més enllà de Catalunya, sense que això impliqués que es deixés de publicar en la llengua originària del Principat. En resum i per tal de centrar el debat lingüístic en el rerefons historiogràfic, els textos d'història de Catalunya escrits en el Barroc se centren en tres grans eixos tematicoconceptuals: la religió, la lectura del passat i la cultura (en el sentit ampli del mot). Pel que fa a la religió, no és ni nou ni excepcional que s'apel·li a la catolicitat dels catalans (com ho fan altres pobles en l'època moderna), i s'ha de dir que els autors apel·len a esdeveniments certs (presència de la religió cristiana en el baix imperi, expulsió dels musulmans, instauració de la primera Inquisició a la Península) o llegendaris (presència de l'apòstol Jaume, presència de catalans en la crucifixió de Crist). Pel que fa a la lectura del passat, sobresurten com a gestes dignes de menció l'expulsió dels musulmans, l'establiment d'una dinastia que sempre va pactar (i no imposar) el seu poder, i l'expansió heroica dels catalans per la resta de la Península i el Mediterrani. Els historiadors del segle XVII tenen com un dels principals objectius vindicar el passat català, i ho fan en un moment en què el predomini (polític, cultural i demogràfic, entre d'altres) de la Corona de Castella és colpidor. En darrer terme, la legitimitat cultural està estretament lligada a qüestions lingüístiques i literàries. En aquest aspecte, com hem vist, no hi ha acord ni entre la historiografia del segle XVII ni entre l'actual. Aquest desacord mostra fins a quin punt les problemàtiques de la societat del segle XVII han arribat, si bé amb lògiques i evidents diferències de context, fins als nostres dies. Es percep, això sí, que

43. A. RAFANELL, «Notes sobre la interferència lingüística», a *El Barroc català. Actes de les Jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*, Barcelona, Quaderns Crema, 1987, p. 630.

44. Aquest debat es feu també palpable en l'àmbit de la difusió de la doctrina catòlica. Com és ben sabut, mentre que el baix clergat continuà utilitzant la llengua catalana, l'alt clergat, determinats ordes religiosos i la Inquisició, sovint amb membres no catalans, optaren per la castellana.

alguns autors del segle XVII defensen i legitimen l'ús del català en un moment en què altres autors (Alexandre Ros, per exemple) consideren que tots els súbdits han d'usar la llengua del monarca (la castellana).

En qualsevol cas, els diferents esdeveniments del segle XVII a Catalunya configuren, al seu torn, diversos discursos polítics i històrics per tal de llegir el passat. Així, a grans trets, hem pogut distingir dues grans situacions, marcades per l'existència o no de conflictes amb la monarquia hispànica. Mentre que l'obra de Francesc de Montcada i el *Fénix de Catalunya* de Feliu de la Peña mostren un discurs possibilista i pactista (els autors exposen els elements que, segons el seu parer, legitimen els privilegis originaris dels catalans), els textos de Francesc Martí Viladamor, Gaspar Sala o els *Anales de Catalunya* de Feliu de la Peña són fruit i testimoni d'una època de conflicte. El llenguatge esdevé més violent i la legitimitat sovint és exposada com un dret (gairebé com una exigència) al qual no es pot renunciar. En aquest sentit, Joan Lluís Palos ha constatat que es produí una ruptura discursiva paral·lela a la ruptura institucional.⁴⁵ Evidentment, la Guerra dels Segadors i la de Successió intensifiquen el nivell del discurs dels autors catalans.

Paral·lelament, sembla clar que continuar referint-se, en termes d'història cultural, al segle XVII com a període decadent, té cada vegada menys sentit. Quan els nostres textos barrocs es reeditin i es tornin a publicar acuradament, es podrà copsar que la Decadència no fou pas tan sagnant com creien els prohoms de la Renaixença.

45. Aquesta reflexió es troba en la seva ressenya a l'edició facsímil de la *Proclamación católica* de Gaspar Sala, apareguda a *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, vol. 22 (2002), p. 181-185.